

Antyfaszystowska Organizacja Bojowa (lipiec 1943 – 20 sierpnia 1943)

16 sierpnia 1943 roku rozpoczęła się akcja likwidacyjna Getta w Białymstoku. Wraz z wkroczeniem jednostek niemieckich na teren getta AOB rozpoczęła powstanie w getcie. Był to drugi, co do wielkości, zaraz po Powstaniu w Getcie Warszawskim, zryw ludności żydowskiej, jednocześnie jedna z nielicznych sytuacji, kiedy to Żydzi bez względu na różnice programowe i polityczne walczyli pod wspólnym dowództwem zjednoczeni w jednej organizacji.

Getto Białostockie powstało stosunkowo późno, bo dopiero 26 lipca 1941 roku. Wynikało to z ówczesnej sytuacji politycznej miasta. 15.09.1939 roku, w wyniku działań wojennych, do Białegostoku wkroczyli Niemcy. Zaledwie tydzień później, na mocy porozumienia niemiecko-sowieckiego, Białystok zajmuje Armia Czerwona. 27 września, miasto zostało włączone do ZSRR, jako część Białoruskiej Republiki Ludowej. W tym czasie zamknięto żydowskie firmy, zdelegalizowano żydowskie instytucje polityczne, społeczne i edukacyjne. Wielu żydowskich i polskich „kapitalistów” wraz inteligencją, zostało aresztowanych przez NKWD i zesłanych na Syberię.

Jednocześnie w tym samym okresie do Białegostoku zaczęły napływać tysiące żydowskich uciekinierów z innych części Polski okupowanej przez armię niemiecką. Szacuje się, iż na przełomie 1939 i 1940 roku w mieście mogło się znajdować od około 50 000 do 60 000 Żydów.

Niemcy ponownie zajęli Białystok 27.06.1941 roku. Dzień później, 28.06 hitlerowcy spacyfikowali i spalili dzielnicę żydowską „Chanajki”, wg różnych źródeł zginęło wówczas około 5000 Żydów, w samym tylko budynku Wielkiej Synagogi, znajdowało się około 1000 – 2000 osób. Dzień ten z czasem nazwano „Czerwonym piątkiem”. 3.07.1941 roku, na polach w pobliskich Pietraszach, Niemcy dokonali kolejnego masowego mordu, zabito około 300 żydowskich intelektualistów. 12.07.1941 roku, w tym samym miejscu, Niemcy przeprowadzili kolejną egzekucję, zgładzono wówczas około 2000 – 5000 mężczyzn. Dzień ten nazwano „Czarną sobotą”. 26.07.1941 roku decyzją władz niemieckich w Białymstoku utworzone zostało getto, w którym uwięziono około 40 000 – 60 000 Żydów z miasta i jego okolic. Zamknięty od 1.08.1941 roku (3.08.1941), obszar getta rozciągał się między ulicami: Lipową, Przejazd, Poleską i Sienkiewicza. Był otoczony murem z trzema strzeżonymi bramami wjazdowymi. Wschodnią i zachodnią część getta oddzielała dolina rzeki Białej. Za wyjście poza mury groziła kara śmierci. Wszyscy mieszkańcy zobowiązani byli do noszenia na ramieniu białych opasek z gwiazdą Dawida. Później dodatkowo nakazano noszenie żółtej gwiazdy na piersi i na plecach. W getcie utworzony został dwunastoosobowy Judenrat, na czele, którego stanął początkowo dr Gedalia Rosenmann. Zaledwie po miesiącu, powołano nowy Judenrat, któremu przewodził dotychczasowy zastępca G. Rosenmanna – Efraim Barasz.

Wszyscy mieszkańcy getta w wieku od 15 do 65 lat byli zatrudniani do przymusowej pracy w zarządzanych przez Niemców zakładach. Białostocki Judenrat zatrudniał około 2000 osób w licznych warsztatach i małych fabrykach działających na terenie getta. Produkowano tkaniny, oraz broń na potrzeby okupanta. Grupy robotników żydowskich pracowały również poza miastem w Wołkowysku i we wsi Markowszczyzna. Podobnie jak to miało miejsce w innych ośrodkach, członkowie białostockiego Judenratu wierzyli, że dzięki zaangażowaniu mieszkańców w działalność produkcyjną, możliwe stanie się ocalenie społeczności żydowskiej od zagłady. Poza oficjalną produkcją na rzecz Niemców, przedsiębiorstwa te wytwarzały też towary na potrzeby mieszkańców getta. Pierwszy rok istnienia getta był stosunkowo spokojny, pomimo iż na jego pozbawionych mienia mieszkańców, nałożono wysokie kontrybucje i podatki. 15.08.1941 roku władze okupacyjne wprowadziły zakaz nabywania jedzenia po aryjskiej stronie miasta, zmusiło to mieszkańców do nielegalnego handlu, a zarząd do racjonowania żywności. Początkowo na jednego pracującego mieszkańca przypadało 0,5 kg chleba dziennie, później racje zostały zmniejszone do 0,3 kg. Pomimo wysokiego ryzyka dekonspiracji usiłowano sprowadzać żywność z okolicznych wsi, a ludność z aryjskiej strony próbowała organizować pomoc. W warunkach stałych niedoborów żywności, w obrębie getta podjęto uprawę warzyw. Judenrat prowadził też kuchnię dla ubogich, 2 szpitale, 3 apteki, punkt pierwszej pomocy, 2 szkoły oraz sąd. Ponad 200 mężczyzn służyło w działającej w getcie żydowskiej policji.

Na przełomie września i października 1941 roku z białostockiego getta wywieziono ok. 5000–6000 Żydów do getta w Prużanie (Białoruś), gdzie zginęli w styczniu 1943.

W pierwszych miesiącach 1942 roku, Getto Białostockie stało się ważnym ośrodkiem żydowskiego podziemnego ruchu oporu. W sierpniu tego roku, członkowie przedwojennej organizacji młodzieżowej Ha-Szomir ha-Cair, oraz Bundu, utworzyli na terenie getta podziemną organizację ruchu oporu znaną „Blok A”. Na przełomie października i listopada 1942 roku, przysłany do Białegostoku przez Żydowską Organizację Bojową w Warszawie, Mordechaj Tenenbaum („Tamaroff”, „Tomaroff”), utworzył spośród członków kilku przedwojennych młodzieżowych ugrupowań (Dror, Ha-Noar Ha-

Cijoni, Betaru i części Ha-Szomer Ha-Cair) drugą organizację nazwaną „Blok B”. Do pełnego zjednoczenia obu organizacji doszło pod koniec lipca 1943 roku. Komendantem ruchu oporu został Mordechaj Tenenbaum, zaś jego zastępcą Daniel Moszkowicz. Wśród czołowych działaczy, wymienić należy takie osoby jak: Zerach Zylberberg, Herszel Rosenthal, Haika Grosman, Israel Margulies czy Edek Boraks. W ramach działalności organizacji, założono, działające do kwietnia 1943 roku, tajne archiwum ruchu oporu, zorganizowane na wzór warszawskiego Archiwum Ringelbluma. Zbierano dzienniki, dokumenty Judenratu i administracji niemieckiej, a także inne materiały. Wiosną 1943 r. archiwum zostało ukryte po „aryjskiej stronie” getta, gdzie odnaleziono je po wojnie. Większość pochodzących z niego materiałów znajduje się obecnie w Instytucie Yad Vashem, w Jerozolimie.

W początkowym okresie niechęci ze strony Judenratu, ruch oporu w białostockim getcie był wspierany m.in. przez przewodniczącego Judenratu, Efraima Barasza, który przekazywał rebeliantom środki finansowe, a także informacje, oraz kopie tajnych dokumentów niemieckich. Aż do stycznia 1943 r., białostocki ruch oporu pozostawał w ścisłym kontakcie z Żydowską Organizacją Bojową w Warszawie, i z członkami wileńskiego ruchu oporu, a także z wieloma komórkami działającymi w innych gettach, oraz z działającymi w okolicznych lasach oddziałami partyzanckimi m.in. z działającą od grudnia 1942 tzw. grupą Judyty. W lutym 1943 roku, żydowski ruch oporu w Białymstoku otrzymał wsparcie i pomoc w formie uzbrojenia, map i środków medycznych, a także informacji wywiadowczych, od niemieckich organizacji antyfaszystowskich.

Do pierwszych zbrojnych starć doszło podczas pierwszej akcji deportacyjnej, przeprowadzanej w dniach 5 – 12 lutego 1943 roku. „Blok A” podjął próbę obrony i zainicjowali czynny opór, atakując żołnierzy i budynki wroga na terenie getta, „Blok B” wstrzymał się od działań. Pierwsza konfrontacja zbrojna w getcie białostockim przyniosła duże straty i nie przeszkodziła w wywózce, szacuje się, że na miejscu zginęło od 800 do 2 tys. osób, a 10 tys. wywieziono z Dworca Fabrycznego (Poleskiego) do Treblinki. W czasie tych wysiedleń, 7 lutego, Icchok Malmed, który znajdował się wśród mieszkańców zgromadzonych przed budynkiem ulicy Kupieckiej 29, wyciągnął z kieszeni słoik kwasu solnego i chlusnął jego zawartość w twarz jednemu z SS-manów. Oślepiiony żołnierz otworzył ogień z broni palnej, zabijając przy tym jednego ze swoich towarzyszy. Malmed korzystając z zamieszania zdołał zbiec. Poinformowany o zajściu komendant gestapo Fritz Friedl, wydał rozkaz złapania i przykładowego rozstrzelania setki kobiet, mężczyzn i dzieci, zamieszkałych w pobliżu miejsca zdarzenia. Następnie zebrano kolejną grupę Żydów, których zmuszono do wykopania dużego dołu w celu pogrzebania ofiar wyroku. Grób został przykryty cienką warstwą ziemi. Część ofiar wciąż jeszcze żyła, ich ręce rozgarniały przysypującą ich ziemię. Zastrzelonego, żołnierza zaniecono do budynku Judenratu i położono na biurku Efrajima Barasza. Friedl wypowiedział następujące słowa: „Zobacz, co zrobili Twoi żydowscy kryminaliści. Teraz my się zemścimy. Zobaczycie, do czego jesteśmy zdolni”. Friedl postawił ultimatum, albo winny przestępstwa odnajdzie się w przeciągu 24 godzin, albo całe getto zostanie zniszczone wraz ze wszystkimi jego mieszkańcami. Barasz świadom, że naziści bynajmniej nie żartują, wysłał wiadomość Malmedowi, aby się poddał i ocalił tym samym tysiące istnień ludzkich. Natychmiast po otrzymaniu wiadomości Malmed oddał się w ręce nazistów. Mordechaj Tenenbaum opisując, w swoim pamiętniku, odwagę Malmeda, napisał, że Malmed zapytany, dlaczego zaatakował nazistowskiego żołnierza, odpowiedział: „Nienawidzę was. Żałuję, że zabiłem tylko jednego. Na moich oczach zamordowaliście moich rodziców. Tysiące Żydów zostało zamordowanych w Słonimie przede mną. Ani trochę nie żałuję tego, co zrobiłem”. Tenenbaum próbował przemycić, Malmedowi do więzienia, truciznę. Próba nie powiodła się, bo więzień był pilnie strzeżony i nie mogła się zbliżyć nawet żydowska policja. Następnego ranka, 8 lutego, Icchok Malmed, bohater getta, został powieszony na ulicy Kupieckiej, w bramie Judenratu, w pobliżu miejsca, w którym dokonał zamachu. Pomimo straszliwych tortur, jakich doświadczył, do ostatniej chwili przeklinał nazistowskich morderców. Po kilku minutach od powieszenia lina, na której wisiał pękła i jego ciało spadło na ziemię. Momentalnie zostało ono ostrzelane z karabinów maszynowych i ponownie powieszono na szubienicy, na kolejne 48 godzin.

13.03.1943 roku do getta białostockiego przesiedlono 1148 osób z likwidowanego getta w Grodnie

Po okresie akcji likwidacyjnej, członkowie ruchu oporu rozpoczęli gorączkowe przygotowania do podjęcia, w przypadku kolejnych deportacji, oporu zbrojnego.

W nocy z 15 na 16 sierpnia 1943 roku, Niemcy wspierani przez oddziały ukraińskie, rozpoczęli ostateczną likwidację getta. O 10 rano AOB przystąpiła do walki. Po stronie niemieckiej w akcji udział wzięły 3 bataliony żandarmerii, artyleria i czołgi – powstańcy dysponowali jedynie 25 karabinami maszynowymi i około 100 pistoletami. Akcja powstańcza trwała niewiele ponad dobę – bojownikom nie udało się zrealizować planu przedarcia się wraz z grupą mieszkańców do Puszczy Knyszyńskiej. Plan powstańców zakładał atak na ogrodzenie getta w czterech miejscach, na ulicach Fabrycznej,

Nowogródzkiej, Chmielnej i Ciepłej, tzn. wzdłuż całego terenu zbornego, na który spędzani byli Żydzi z getta. Długość tego obszaru wynosiła około kilkuset metrów. Wśród ludności rozkolportowano ulotki wzywające do bojkotu akcji, która nakazywała stawienie się 30 tysiącom osób na ulicy Jurowieckiej. Skąd mieli zostać przewiezieni rzekomo do obozów pracy.

Walki trwały do 20 sierpnia. Dzień wcześniej, 19 sierpnia Niemcy zdobyli bunkier dowództwa powstania, 72 bojowników zginęło bądź zostało rozstrzelanych na miejscu. Przywódcy powstania najprawdopodobniej popełnili samobójstwo. Po stłumieniu powstania, miały miejsce kolejne deportacje. Żydzi zdolni do pracy byli wysyłani do obozów pracy, m.in. w Poniatowej, około 12 000 osób z białostockiego getta zostało wysłanych do obozów zagłady w Treblince (10 transportów), Auschwitz (2 transporty). Około 1196 żydowskich dzieci z Białegostoku zostało wysłanych do getta w Terezynie w Czechach, gdzie przebywały mniej więcej 6 tygodni. W tym czasie Niemcy podjęli negocjacje dotyczące wymiany dzieci żydowskich na obywateli niemieckich więzionych przez Anglików. Gdy rozmowy zakończyły się niepowodzeniem. 5.10.1943 roku dzieci te wraz 53 opiekunami przewieziono do obozu Auschwitz. Dwa dni po przybyciu na teren obozu wszyscy zginęli w komorach gazowych. Teren opuszczonego getta został wykorzystany przez władze okupacyjne, jako miejsce koncentracji ludności polskiej wysiedlanej z rejonu Białowieży.

Jesienią 1943 roku około 150 bojownikom z tzw. małego getta, udało się zbiec do Puszczy Knyszyńskiej, gdzie dołączyli do działających tam grup partyzanckich. Wkrótce utworzyli żydowską grupę partyzancką „Kadimah”. Ta z kolei w grudniu 1943 roku, została wchłonięta przez ruch partyzancki prowadzony przez Sowietów. Powstanie w getcie białostockim, jest dziś uznawane przez historyków, za drugi, co do wielkości i wagi, zryw ludności żydowskiej skierowany przeciwko Niemcom. Szacuje się, że spośród ok. 50 000–60 000 mieszkańców getta, wojnę przetrwało 260 osób, głównie w obozach i w oddziałach partyzanckich, a także w ukryciu po aryjskiej stronie.

„Cichy”

Literatura:

1. <http://pl.wikipedia.org>
2. <http://www.znak.org.pl/?lang1=pl&page1=sylwa&subpage1=sylwa00&infopassid1=776&scrt1=sn>; Forum Żydzi Chrześcijananie Muzułmanie „Rocznica powstania w getcie białostockim” Małgorzata Urszula Fortuna
3. <http://sztetl.org.pl>
4. „Polski Czyn Zbrojny w II Wojnie Światowej – Polski Ruch Oporu 1939 – 1945” praca zbiorowa; wyd. I; Warszawa 1988; WIH
5. "Historia i kultura Żydów polskich. Słownik" Alina Cała, Hanna Węgrzynek i Gabriela Zalewska, wyd. WSiP
6. „Polski Słownik Judaistyczny” praca zbiorowa, Pruszyński i S-ka; Warszawa 2003